

ФОРМЫ ЧАСУ Ё ПОМНІКАХ РЭЛІГІЙНАГА ПІСЬМЕНСТВА XVI–XVII ст.

Статья посвящена изучению глагольных форм старобелорусской религиозной письменности XVI–XVII вв. в аспекте демократизации грамматической системы церковных книг. Рассматривается взаимодействие книжной традиции с живыми диалектными чертами, эволюция основных и вариантных морфологических норм.

The article studies verbal forms of the Old Belarusian religious written language of the XVI–XVII centuries in terms of democratization of the grammatical structure of church books. It examines the interaction of the literary tradition with the living dialect features, the evolution of mainstream and variant morphological norms.

Працэс дэмакратызацыі граматычнага ладу пісьмовых помнікаў пачаўся ў канцы XV – пачатку XVI ст. у выніку ўзаемадзеяння паміж старабеларускай літаратурнай мовай і жывой народнай гаворкай. У творах жа Свяшчэннага пісання мясцовыя моўныя рысы адлюстроўваліся слаба. Звычайна з-за бо-язі адхіліцца ад канонаў і ўпасці ў ерась пільна аберагаўся не толькі змест, але і форма царкоўнаславянскіх кніг. І, тым не менш, назіралася пашырэнне ўласнабеларускіх моўных элементаў. Гэты працэс праходзіў як стыхійна, так і шляхам свядомай апрацоўкі тэкстаў старажытнымі кніжнікамі і замены архаічных рыс адпаведнымі сродкамі з арсенала жывой мовы.

Пры аналізе моўных асаблівасцей кананічных твораў неабходна ўлічваць, што граматычны лад беларускай мовы ў многіх рысах супадаў з кніжнаславянскай, таму ўвагі заслугоўваюць толькі спецыфічныя званні граматычнай сістэмы. Збліжэнне граматычнага ладу літаратурнай мовы з жывой гаворкай у рэлігійных тэкстах найбольш выразна праявілася ў словазмяненні дзеяслова. Тут адрозненні паміж старымі кніжнымі формамі і іх станам у жывых гаворках больш істотныя дзякуючы таму, што дзеяслоў як часціна мовы мае разгорнутую сістэму граматычных катэгорый, кожная з якіх валодае спецыфічнымі сродкамі выражэння.

Старабеларускае спражэнне ілюструе змены ў літаратурнай мове XVI–XVII ст., бо, па-першае, тут адзначаюцца рысы, цесна звязаныя з жывымі беларускімі гаворкамі, па-другое, прасочваецца кніжнаславянская традыцыя і, па-трэцяе, адчуваецца ўплыў польскай мовы. Такім чынам, назіраюцца працэсы, абумоўленыя палітычным і культурным жыццём беларускага народа ў другой палавіне XVI і на працягу наступнага XVII ст.

Элементы ўсіх трох стыхій у тэкстах суіснуюць. Каб прааналізаваць іх дынамічныя адносіны, разгледзім аналагічныя часткі біблейскіх тэкстаў, якія прадстаўляюць XVI ст. (Біблія Ф. Скарыны і Зборнік № 262) і XVII ст. (Біблія XVII ст. і “Хранограф”). Для больш рэльефнага выяўлення важнейшых асаблівасцей супаставім адпаведныя з’явы ў тэксце “Астрожскай Бібліі” 1581 г., дзе праявіўся той тып царкоўнаславянскай мовы, што служыў эталонам для ўсёй усходнеславянскай кніжнасці таго часу. Для аналізу мы выбралі кнігу “Руф”, паколькі ў яе змесце спалучаюцца хрысціянскія маральныя разважанні і бытавыя замалёўкі, што спрыяе праяўленню кніжных і гутарковых рыс.

Найбольш прыкметна ўплыў кніжнаславянскай мовы або яго адсутнасць выяўляюцца пры аналізе дзеяслоўных форм прошлага часу. Стараславянская мова, як і ўсе старажытныя славянскія мовы, мела чатыры формы прошлага часу, кожная з якіх характарызавалася сваім значэннем. Аорыст абазначаў мінулае непарыўнае дзеянне, цалкам завершаны ў мінулым працэс. Імперфект – мінулае працяглае, неабмежаванае ў часе дзеянне, якое складалася з асобных актаў. Перфект выкарыстоўваўся для абазначэння такога мінулага дзеяння, вынікі якога наяўныя і ў момант гутаркі пра гэта дзеянне. Плюсквамперфект – дзеянне, папярэдняга іншаму мінуламу дзеянню. Аорыст і імперфект выражаліся суфіксальнымі ўтварэннямі, перфект і плюсквамперфект былі аналітычнымі формамі.

Лёс гэтых форм у старабеларускай мове склаўся па-рознаму. У жывой гаворцы аорыст і імперфект не выкарыстоўваліся, былі заменены перфектам, аднак па традыцыі яны яшчэ доўга працягвалі ўжывацца ў пісьмовых помніках. Выцясняючы імперфект і аорыст, перфект істотна змяняўся: пашырыў сваё значэнне і пачаў абазначаць увогуле мінулае дзеянне (працяглае ці непрацяглае, закончанае ці незакончанае, імгненнае ці перарывістае, аднаразовае ці шматкратнае і інш.). Спрацілася яго форма: перастаў ужывацца як паказчык асобы дапаможны дзеяслоў-звязка **выти** (яго функцыю ўзяў на сябе асабовы займеннік). Выражальнікам прошлага дзеяння стаў былы нескланяльны дзеепрыметнік на л спрагальнага дзеяслова.

У “Астрожскай Бібліі”, мова якой кніжнаславянская, шырока прадстаўлены формы аорыста: **възвратишасѧ** (А. 1)^{*}, **овитаѧ** (А. 1), **бѣ** (А. 1), **бы**^х (А. 1) **реша** (А. 2), **не почивѧ** (А. 2), **въста** (А. 3), **намѣри** (А. 3) і інш. і імперфекта: **сѣдаху** (А. 1), **идяху** (А. 1), **работаше** (А. 2), **миноваше** (А. 3) і інш. Гэтыя ж формы яшчэ даволі шматлікія ў Скарыны: **иде** (С. 103), **умроста** (С. 104), **глаху** (С. 104), **ѡвещаша** (С. 107), **нача** (С. 112) і інш. і зусім рэдка фіксуецца ў Зборніку № 262: **вы** (З. 31), **вѣретоху** (З. 32).

У скарынінскім тэксце ўжыванне аорыста мае некаторыя асаблівасці: побач з правільнай аарыстычнай формай 3-й асобы множнага ліку, якая заканчваецца на **-ша**, адзначана ўжытая ў тым жа значэнні структурна блізкая да яе форма імперфекта 3-й асобы адзіночнага ліку з канчаткам **-ше**: **ѡни же возопиша и плакаше** (С. 104). “Падобныя выпадкі з’яўляюцца лепшым сведчаннем таго, што формы аорыста і імперфекта даўно ўжо не адчуваліся жывой з’явай і, будучы выключна прыналежнасцю кніжнай мовы, дапускалі лёгкае змяшэнне іх у пісьменнасці” (Жураўскі 1968, 291). У дадзеным выпадку праявілася таксама своеасаблівая марфалагічная дысіміляцыя – імкненне пазбягаць аднастайных па вымаўленню канчаткаў (гл. Мова 1988, 208).

Хоць формы аорыста былі яшчэ звычайнымі ў рэлігійных помніках XVI ст., пры супастаўленні з тэкстам “Астрожскай Бібліі” выяўляюцца выпадкі замены аарыстычных форм перфектнымі ўтварэннямі, што выклікана ўплывам жывой беларускай мовы. Напрыклад:

“Астрожская Библия”	Библия Ф. Скарыны	Зборнік № 262
и оумре Елимелехъ	потом умеръ	оумерь Елимелехъ
мужъ Ноеминъ и	Елимелехъ	мужъ Навминъ и
оста она и оба сна	Ноеминъ она же осталѧ	остала ѡна и два
ѧ и пооста сѣбѣ	со двумя сынома своимѧ	ѡны ее и понали
женъ моавитъстѣи	тын пакъ понали себе	сѣбѣ жоны
(1)	жены моавлянки (104)	маавитѣянки (31)

Найбольш распаўсюджанай формай прошлага часу ў Скарыны і ў Зборніку № 262 выступае перфект: **вышла** **есми** (С. 106), **вымлатила** (С. 108), **еси имела** (С. 110), **видель естъ** (С. 110), **есъ шла** (С. 112), **напоманоу**^А (З. 31), **оучинили есте** (З. 31), **сѣстарелась есми** (З. 31), **пришла еси** (З. 32), **напалилъ** (З. 32) і інш. Для выданняў Скарыны як факультатыўная норма характэрны перфект са звязкай множнага ліку **суть**: **поведеши суть** (С. 107), **розплодили суть** (С. 114) і інш., якая ўвогуле сустракалася ў старабеларускім пісьменстве вельмі рэдка (Булыка, Жураўскі 1979, 230).

Яркай асаблівасцю скарынінскага перфекта з’яўляюцца шматлікія выпадкі ўжывання звязкі ў 3-й асобе адзіночнага і множнага ліку пры наяўнасці дзейніка, выражанага назоўнікам або асабовым займеннікам: **умерь есѣ**

^{*} Літара ў дужках – паказчык помніка (гл. Скарачэнні), лічба – нумар старонкі.

Блнмелехъ (С. 104), она же остала е⁶ (С. 104), ходила естъ Р҃уоѣ на жатвѣ (С. 109), и рекли сѣтъ жены к Ноеме (С. 114) і інш. У такіх умовах наяўнасць звязкі ў складзе перфекта надае тэксту Скарыны выразна кніжны характар.

Перфектныя ўтварэнні Зборніка № 262 маюць сувязь з жывой беларускай мовай: звязка 1-й асобы адзіночнага ліку ўжываецца тут выключна ў выглядзе **есми**: **нашла есми** (З. 316), **дѣлала есми** (З. 32), **вкѣпила есми** (З. 33) і інш. Звязка 2-й асобы адзіночнага ліку заўсёды **еси**: **вчиила еси** (З. 32), **наговорила еси** (З. 32), **рвала еси** (З. 32), **полѣпила еси** (З. 326) і інш. “Толькі ў такім выглядзе гэта звязка адзначаецца ў старабеларускай дзелавой пісьменнасці. Гэта дае падставу лічыць, што ў такой форме яна вядома была жывой беларускай мове старажытнага народу” (Булыка, Жураўскі 1979, 235).

Формы перфекта ў Бібліі XVII ст. і “Хранографе” пры іх параўнанні з абліччам адпаведных форм у іншых помніках выяўляюць некаторыя асаблівасці. Так, звязка ў складзе перфекта 1-й асобы адзіночнага ліку ўжываецца ў Бібліі XVII ст. у выглядзе **есмъ**: **есмъ хотѣ^А** (Б. 1396), **есмъ вѣдалъ** (Б. 1396), **взя^А есмъ** (Б. 140) і інш., што звязана з перадачай на пісьме характэрнага беларускай мове зацвярдзення губных зычных на канцы слоў. У абодвух помніках перфектная звязка 2-й асобы адзіночнага ліку адзначана толькі ў скарачанай форме ў выглядзе **есь**: **есь шпѣстила** (Б. 1386), **есь не пошла** (Б. 139), **есь прилѣчила** (Х. 175), **пришла есь** (Х. 174) і інш. “Скарачаны варыянт поўнасю адсутнічае ў старабеларускай дзелавой пісьменнасці. Адсюль можна зрабіць вывад, што для народнай мовы скарачаная форма звязкі ў 2-й асобе не была характэрна, яна заставалася выключна прыналежнасцю кніжнага стылю” (Булыка, Жураўскі 1979, 236).

Паколькі ўжыванне звязкі ў складзе перфекта не мела падтрымкі з боку жывой мовы, у пісьмовых тэкстах звязка 3-й асобы адзіночнага ліку пачала пашырацца на ўсе іншыя асобы адзіночнага і множнага ліку. У “Хранографе” намі выяўлены наступны прыклад такой замены: **рекла ей свекровъ гдѣ естъ сегѡ днѡ зєнрала** (Х. 174а).

Уплывам польскай мовы тлумачыцца ўжыванне форм, дзе звязка зліваецца ў адно слова з дзеепрыметнікам на л, фактычна ўтвараючы адну сінтэтычную канструкцыю: **потѣшилє⁶** (Б. 1386), **мовилє⁶** (Б. 1386), **потѣшилєсь** (Х. 174), **мовилєсь** (Х. 174), прычым у “Хранографе” адпаведныя формы сустракаюцца толькі з цвёрдым рэдукаваным на канцы. Ужываецца таксама польская па паходжанню звязка 2-й асобы адзіночнага ліку **естєсь**: **естєсь см оүродила** (Х. 174).

Формы плюсквамперфекта ўвогуле былі рэдкаўжывальнымі з-за спецыфічнасці кантэксту, і, тым не менш, прыклады іх выкарыстання былі выяўлены ў тэкстах: **вышла была есмъ** **полною а порожнюю мене приворотила г⁶дѣ** (Х. 173а). Гэта форма была ўтворана шляхам спалучэння дзеепрыметніка на л і перфекта дзеяслова **быти**. Пры наяўнасці дзейніка звязка ў складзе плюсквамперфекта практычна не ўжывалася: **Воззъ вышолъ былъ тогда на полѣ Из Винонома и рече** (С. 107), **Вчиила все што є’ была свеко⁶ рассказала** (Б. 139). Варта адзначыць, што спрошчаныя формы даўномінулага часу, у якіх страціўся дапаможны дзеяслоў, працягаюць ужывацца ў сучасных народных гаворках і літаратурнай мове.

Пэўныя змены адбываліся таксама ў парадыме форм цяперашняга часу. Так, у 2-й асобе адзіночнага ліку цяперашняга часу ў старабеларускіх рэлігійных помніках ужываліся тры варыянты канчатка: **-ши**, **-шь**, **-шѣ**. Першы з іх быў уласцівы царкоўнаславянскай мове, два наступныя адпавя-

марфалагічнай нормай выступае гэты канчатак і ў Скарыны: **имаши** (С. 110), **речеши** (С. 111), **хочеши** (С. 113), **павлещи** (С. 109) і інш., што надае тэксту яркую кніжнаславянскую афарбоўку. “Творы Скарыны па сутнасці з’яўляюцца адзіным помнікам, дзе так значна прадстаўлены стары канчатак **-ши**. У гэтых адносінах скарынінскія выданні збліжаюцца толькі з Чэццяй 1489 г. Канчатак **-ши** часам трапляецца яшчэ і ў іншых творах, мова якіх аказалася пад моцным уздзеяннем кніжнаславянскай, але нідзё ён ужо не прадстаўлены так значна, як у выданнях Скарыны” (Жураўскі 1967, 136).

У Зборніку № 262 усе адпаведныя дзеясловы ўжыты з канчаткам **-шь**: **имаешь** (З. 326), **речешь** (З. 326), **хѹѣешь** (З. 33), **маешь** (З. 33), а ў Бібліі XVII ст. і “Хранографе” XVII ст. – з канчаткам **-шь**: **кажешь** (Б. 138), **рачишь** (Б. 1386), **вѣѡвѣешь** (Б. 1396), **хочешь** (Х. 176), **маєшь** (Х. 176) і інш. Абодва канчаткі дэманструюць адыход ад кніжнаславянскай традыцыі.

У царкоўнаславянскай мове дзеясловам 3-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу ўласцівы цвёрды канчатак **-тъ**, што прасочваецца ў тэксце “Астрожскай Бібліі”: **сѣѡпраетъ** (А. 2), **носитъ** (А. 2), **сѣѡвѣетъ** (А. 2), **лѣжитъ** (А. 3).

У кнізе “Руф” Бібліі Ф. Скарыны і Зборніку № 262 граматычнай нормай для аналізуемых дзеяслоўных форм з’яўляецца мяккі канчатак **-тъ**, паслядоўнае ўжыванне якога набліжае мову гэтых тэкстаў да жывой беларускай мовы: **превыкаетъ** (С. 107), **спѹцаетъ** (С. 114), **приходитъ** (З. 316), **стоитъ** (З. 316), **вѣетъ** (З. 326), **идетъ** (З. 33) і інш.

У Бібліі XVII ст. формы 3-й асобы адзіночнага ліку таксама ўжываюцца з канчаткам **-тъ**: **вѣетъ** (Б. 139), **идетъ** (Б. 139), **мешкаетъ** (Б. 139). Такі ж канчатак, безумоўна, трэба бачыць і ў формах, дзе канцавы зычны **г** вынесены над радком: **стои^гтъ** (Б. 138), **моги^гтъ** (Б. 139), **види^гтъ** (Б. 139) і інш.

Для “Хранографа” нормай з’яўляецца цвёрды канчатак **-тъ**: **стоитъ** (Х. 174), **не види^гтъ** (Х. 175), **мешкаетъ** (Х. 175а), **моги^гтъ** (Х. 175а) і інш. Такія формы архаізуюць мову помніка і выразна адрозніваюць яе ад беларускіх гаворак, дзе цвёрдага канчатка ў такім становішчы ніколі не было.

Аналізуючы дзеясловы цяперашняга часу, неабходна звярнуць увагу на тое, што ў Бібліі XVII ст. і “Хранографе” ў складзе прыіменных выказнікаў дзеяслоўныя звязкі часам ужываюцца ў кантамінаваным выглядзе: для 1-й асобы адзіночнага ліку – **есте^гмъ/естесмъ** (**естъ** + **есмъ**; **есмъ**←**есмъ**), для 1-й асобы множнага ліку – **есте^гмо/естесмо** (**естъ** + **есмо**; **есмо**←**есмъ**): **есте^гмъ РѢфа** (Б. 139), **не есте^гмъ подобна** (Б. 1386), **естесмъ второй** (Х. 176), **мы есте^гмо свѣ^дками** (Б. 140), **мы естесмо свѣ^дками** (Х. 176а). Такім чынам, старажытная форма 3-й асобы адзіночнага ліку **естъ** нібыта страчвае граматычнае значэнне і выступае ў ролі каранёвай марфемы: выражае асноўнае лексічнае значэнне і далучае фармальныя паказчыкі граматычнага значэння асобы і ліку. У ролі гэтых паказчыкаў выступаюць формы 1-й асобы адзіночнага і множнага ліку цяперашняга часу дзеяслова **быти**. Гэтыя кантамінаваныя формы, відаць, узніклі пад уплывам знешне падобных форм польскай мовы *jestem, jesteśmy*.

Польскі ўплыў адчувальны і ва ўжыванні дзеяслоўных звязак 1-й асобы адзіночнага ліку **естемъ** і 2-й асобы адзіночнага ліку **есте^г/естесъ**, якія дубліруюць адпаведныя польскія формы *jestem, jesteś*: **не естемъ подобна** (Х.174а), **естемъ РѢфа** (Х. 175), **есте^г повиноваты** (Б. 139), **перви^ммъ естесъ** (Х. 176) і інш.

Варта адзначыць і выпадкі паралельнага ўжывання звязкі ў форме 3-й асобы адзіночнага ліку **естъ** са звязачным элементам адпаведнай асобы,

(Х.174а), естемъ РѸѡа (Х. 175), естѣ^Г повиноваты' (Б. 139), первшимъ естесъ (Х. 176) і інш.

Варта адзначыць і выпадкі паралельнага ўжывання звязкі ў форме 3-й асобы адзіночнага ліку естъ са звязачным элементам адпаведнай асобы, які прымыкаў да іншага слова фразы: же^Г ты естъ цнотлива жена (же^Г = же = есь, Б. 139), не ѿмволяю же^А естъ близкимъ (же^А = же + есь, Х. 175а) і інш. Узнікненне пералічаных форм таксама выклікана ўздзеяннем польскай мовы.

З польскім уплывам трэба звязваць і выкарыстанне ў абодвух помніках форм будучага складанага ІІ, якія ўтвараюцца шляхам спалучэння дапаможнага дзеяслова быти з дзеепрыметнікам на л асноўнага дзеяслова: бѸдѣ^Т спа^А (Б. 139), бѸдѣ^Т мѣла (Б. 139б), бѸдетъ хотѣлъ (Х. 175а), бѸдетъ спалъ (Х. 175) і інш. Падставай для аднясення такіх форм да паланізмаў з'яўляецца ўжыванне ў іх складзе дзеепрыметнікаў у форме незакончанага трывання. (У старажытнай часовай сістэме беларускай мовы дзеепрыметнікі ў будучым складаным ІІ былі амаль выключна ў форме закончанага трывання.) А таксама тое, што па сваіму граматычнаму значэнню яны цалкам раўназначныя формам будучага часу з інфінітывам, якія таксама адзначаны ў аналізуемых помніках: бѸдешъ мешкаць (Б. 138), жать бѸдѣ^Т (Б. 138б), бѸдѣ зьбярать (Х. 173а) і інш. Менавіта на іх баку колькасная перавага: 62,5 %. Прыклады польскага будучага складанага ІІ даюць у працэнтным выражэнні 37,5 %.

Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што з XVI па XVII ст. дзеяслоўныя формы старабеларускіх канфесіянальных твораў перажылі значныя змены, якія перш за ўсё закранулі сістэму прошлага часу. Калі ў XVI ст. у рэлігійных тэкстах, якія знаходзіліся пад моцным уплывам царкоўнаславянскай мовы, аорыст і імперфект яшчэ працягвалі ўжывацца, то пазней развіццё сістэмы трывання садзейнічала ўмацаванню перфекта як адзінай формы прошлага часу. Суадносіны дзеяслоўных форм прошлага часу праілюструем у табл. 1.

Табліца 1

Формы прошлага часу, %

	"Астрожская Біблія"	Біблія Ф. Скарыны	Зборнік № 262	Біблія XVII ст.	"Хранограф" XVII ст.
Аорыст	91,5	34,5	1	1	1
Імперфект	4,8	3,2	0	0	0
Плюсквамперфект	0,5	0,5	0	1,5	1,5
Перфект	3,2	61,8	99	97,5	97,5

Пра выразную тэндэнцыю да дэмакратызацыі мовы старабеларускага рэлігійнага пісьменства сведчаць таксама працэнтныя суадносіны кніжнаславянскіх і народна-гутарковых канчаткаў форм 2-й і 3-й асоб адзіночнага ліку цяперашняга часу (табл. 2).

Табліца 2

Канчаткі форм 2-й і 3-й асоб адзіночнага ліку цяперашняга часу, %

	"Астрожская Біблія"	Біблія Ф. Скарыны	Зборнік № 262	"Хранограф" XVII ст.	Біблія XVII ст.
шш	100	100	0	0	0
шш/шъ	0	0	100	100	100
тть	100	0	0	100	0
тть	0	100	100	0	100

У помніках XVII ст. адчувальнымі з'яўляюцца вынікі ўзаемадзеяння беларускай мовы з польскай. Гэта праяўляецца ў запазычанні перфектнай звязкі 1-й асобы адзіночнага ліку естемъ і 2-й асобы адзіночнага ліку естесъ, ва ўжыванні форм, дзе звязка зліваецца з дзеепрыметнікам у адно слова або ў выглядзе элементаў -м або -с далучаецца да іншых слоў фразы. З уплывам польскай мовы звязана таксама і ўжыванне ў помніках XVII ст. форм будучага складанага ІІ.

Такім чынам, змены ў сістэме дзеяслова адлюстроўваюць асноўныя напрамкі развіцця беларускай літаратурнай мовы XVI–XVII ст. У прааналізаваных біблейскіх тэкстах яшчэ захоўваецца царкоўнаславянская традыцыя, што абумоўлена жанрам, адзначаюцца рысы, якія ўзніклі ў выніку ўзаемадзеяння з польскай мовай, а таксама адчуваецца моцны ўплыў жывых беларускіх гаворак.

Скарачэнні

А. – Библия сиречь книги ветхаго и новаго завета по языку словенску. Фототипическое переиздание текста с издания 1581 г. М.; Л., 1988.

Б. – Біблейскія кнігі пачатку XVII ст. Рукапіс Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М.Я. Салтыкова-Шчадрына, Ф. 1. 2.

З. – Зборнік біблейскіх кніг пачатку XVI ст. Рукапіс Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі навук ЛітССР, RKF-262.

С. – Скарына Ф. Біблія. Факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарынаю ў 1517–1519 гадах. Мн., 1991. Т. 2.

Х. – Книга глаголемая кроникъ сиречь собрание от многих летописецъ ("Хранограф" XVII ст.). Рукапіс Дзярж. бібл. СССР імя У.І. Леніна, № 2405.

ЛІТАРАТУРА

Булыка А.М., Жураўскі А.І., Крамко І.І. Гістарычная марфалогія беларускай мовы. Мн., 1979.

Жураўскі А.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: У 2 т. Мн., 1967. Т. 1.

Жураўскі А.І. Мова друкаваных выданняў Ф. Скарыны // 450 год беларускага кнігадрукавання. Мн., 1968. С. 277–304.

Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII ст. Мн., 1988.

Szober St. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1962.

Паступіў у рэдакцыю 11.12.2003.

Вольга Уладзіміраўна Басько – аспірантка кафедры гісторыі беларускай мовы. Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт Г.К. Ціванова.

Я.Я. ІВАНОЎ

СЕМАНТЫКА АФАРЫСТЫЧНЫХ ВЫКАЗВАННЯЎ (на матэрыяле славянскіх і германскіх моў)¹

Анализируется семантика афористических высказываний с точки зрения их отношения к действительности. На материале белорусского, русского, польского, английского и немецкого языков определяются основные семантические типы афоризмов – "закон", "максима", "сентенция", "трюизм", "герегия", "парадокс" и "коан", которые описываются как лингвистические категории.

The semantics of aphorisms is analysed from the point of view of their attitude to reality. Basic semantic types of aphorisms – law, maxim, sententia, truism, gregueria, paradox and coan – are determined using Belarusian, Russian, Polish, English and German texts, and described as linguistic categories.

Афарызмы паводле зместу з'яўляюцца выказваннямі (у тым ліку і моўнымі клішэ), у якіх пэўныя сувязі паміж прадметамі, з'явамі, працэсамі і г. д. рэальнага або выдуманнага свету (або некаторыя іх уласцівасці) адлюстроўваюцца ў абагульненай форме. Паколькі ў афарызмах пазамоўная рэчаіснасць абагульняецца, таму ў іх паведамляецца не аб яе асобных, канкрэтных рэаліях, а аб іх як аб цэлых класах адпаведных аб'ектаў. А гэта значыць, што і пэўныя ўласцівасці аб'ектаў, і сувязі паміж імі (аб якіх згадваецца ў афарыстычных выказваннях) маюць таксама агульны характар, што, у сваю чаргу, прадугледжвае абавязковасць гэтых агульных уласцівасцей і сувязей для ўсіх без выключэння асобных, канкрэтных рэалій як элементаў адпаведнага класа, – інакш кажучы, "заканамернасць" згаданых уласцівасцей і сувязей як фактаў рэальнага або выдуманнага свету. Менавіта таму ў афарызмах адлюстроўваюцца заканамернасці сувязей па-

¹ Даследаванне выканана пры фінансавай падтрымцы Чэшскага аддзела (Прага) Міжнароднага навуковага фонду RSS/OSSF (грант № 148-2000).